

SOUVISLOSTI ZÁSADNÍCH ZMĚN FUNKČNÍ STRUKTURY SÍDELNÍCH A PRŮMYSLOVÝCH AGLOMERACÍ.

Vítězslav Kuta

Stat' se věnuje vlivu útlumu těžby černého uhlí a uzavírání těžebních závodů a jejich účinkům na všechny sféry života dotčených průmyslůvých aglomerací. Úvaha vedená v obecné rovině se opírá na jedné straně o definici sídelní a průmyslové aglomerace a na straně druhé pracuje s funkční strukturou průmyslové aglomerace. Pro potřeby identifikace vlivů ji desagreguje na šest dílčích funkčních struktur a to: užitečně technickou, ekonomickou, sociálně demografickou, dopravní, přírodních podmínek a životního prostředí a společensko-politickou. Druhá část je věnována otázce vzájemné provázanosti, rozdílnosti časového parametru změn a poměru dimenze základních fondů a socioekonomických aktivit dílčích funkčních struktur. V závěru je zdůrazněna nutnost komplexnosti, konzistentnosti a kontinuitnosti přístupu k řešení vlivu útlumu. Celkově je útlum chápán jako mimořádně závažná rozvojová změna daného prostoru.

Obecně lze konstatovat, že vývoj území v nejširším slova smyslu, a to ať se jedná o prostor lokální, regionální či státní, může mít v podstatě dvě základní podoby. Před-

vším podobu tu strmější, tu pozvolnější vývojové křivky, podstatné však je, že se jedná vždy o křivku plynulou bez velkých anomálií a výkyvů. Je nutno podotknout, že je lho-

stejně, zda se jedná o vývojové veličiny s kladným či záporným znaménkem. Druhá podobu pak představuje vývoj, jehož podstatou je prudká razantní změna, to z-

mená vývoj charakteristický skokovým průběhem. Samozřejmě skoková situace pak může být víceméně programovaná, nebo důsledkem přírodních, ekonomických či společenských posunů a krizí. Není pochyb o tom, že vývoj vyznačující se plynulostí a pravidelností své trajektorie je pro prostor příznivější a přínosnější, než vývoj poznamenaný razantností změn, zpravidla probíhajících v podmínkách časové tísně. Platí-li tato zásada obecně, tím více a naléhavěji bude platit pro vysoce industrializované a široce zainvestované prostory, tedy především pro sídelní a průmyslové aglomerace. Po roce 1989 druhá největší sídelní koncentrace v České republice, tedy ostravská aglomerace prodělávala v nejvyhraněnější podobě onen skokový a současně šokový vývoj představovaný útlumem těžby černého uhlí, restrukturalizací průmyslové hutní základny, a to vše za podmínek společenské, především ekonomické transformace. Jde o dramatickou změnu vývoje, uskutečněnou v krátkém časovém úseku několika let. Je pochopitelné, že takto překotné uskutečňování změn ve vývoji průmyslové aglomerace je doprovázeno řadou problémů a potíží, jejichž společným jmenovatelem jsou zpravidla špatná, opožděná či dokonce opomenutá rozhodnutí. Je proto téměř povinností, jak pro decizní sféru, tak pro vývojově výzkumnou základnu, pokusit se analyzovat tento vývoj a vyvodit závěry, pomocí nichž by bylo možno nežádoucí důsledky takto razantních změn eliminovat. Útlum těžby černého uhlí je pak zřejmě onou změnou, na niž lze požadovaný analytický přístup demonstrovat.

Přestože o nezbytnosti konverze a restrukturalizace průmyslové základny ostravské aglomerace je v odborné veřejnosti vedena diskuse již mnoho let, nástup její razantní realizace však představuje teprve rok 1990. Byl nastartován proces útlumu těžby černého uhlí, doprovázený konverzí a restrukturalizací metalurgického průmyslu aglomerace. Zatím, co útlum těžby černého uhlí má dnes již rozhodující fázi za sebou, konverze a restrukturalizace hutního průmyslu vykazuje jisté fázové zpoždění. Oba procesy zasahují a budou zasahovat všechny sféry života ostravské sídelní a průmyslové aglomerace. Znalost důsledků uvedených procesů na jednotlivé sféry života, je zřejmě nezbytnou podmínkou pro možnost koncipování rozvojových trendů a budoucnosti aglomerace. Prognózování vývoje je nedílnou součástí intelektuální vitality každého prostoru, tím spíše prostoru s charakterem rozvinuté průmyslové aglomerace, takže

každé úsilí vynaložené v tomto směru je evidentně prospěšné. Odsud pramení i důvod pro následující pokus, alespoň rámcově zachytit důsledky útlumu těžby černého uhlí na život ostravské aglomerace. Je nesporné, že útlum těžby černého uhlí, zejména pokud je spojen s uzavíráním jednotlivých těžebních závodů, svými důsledky zasáhne všechny sféry života dotčeného prostoru. S průběhem útlumu těžby uhlí v ostravské aglomeraci v letech 1990 až 1996 postupně sílilo vědomí, že průmět vlivu útlumu do všech ostatních sfér aglomerace se stává problémem prvořadého významu. Stále intenzivněji byla pocítována absence vymezení širšího rámce, v němž se proces útlumu a ukončení těžby odehrává. Byla nalézána dílčí řešení pro ekonomické, technické či sociální problémy útlumu, současně však přetrvával pocit nebezpečí, zda správnost přijatých partiálních řešení bude potvrzena i při jejich konfrontaci s širšími rozvojovými koncepty. Pochybnosti byly podtrhovány i situací v institucionální rovině, neboť samospráva je v ostravské aglomeraci formována pouze v rovině lokální. Zcela zde absentuje regionální samospráva, jež by tento širší rámec reprezentovala a jež by práce v nadlokální rovině iniciovala. Uvedené skutečnosti podnítily na stavební fakultě Vysoké školy báňské - Technické univerzity v Ostravě, úvahy o metodách, s jejichž pomocí by bylo možno fundovaně dešifrovat vliv a věcné důsledky útlumu těžby černého uhlí na celkovou funkční strukturu průmyslové aglomerace a zejména její jednotlivé dílčí složky.

Základem řešení se stalo chápání útlumu těžby černého uhlí a uzavírání těžebních závodů jako významné **rozvojové změny**, uskutečňované v kontextu celoaglomerační rozvojové strategie či přímo časově konkrétního rozvojového programu. Nezbytnou podmínkou se tak stává znalost dosavadního vývoje a současného stavu, bez něhož nelze rozvojové změny definovat ani odhadovat jejich důsledky. Metoda vedoucí k poznání rozvojové změny, jejího rozsahu a vnitřního členění musí ovšem odhadování vlivů a důsledků efektivně umožnit. Rámec předkládané úvahy pak tvoří jednak definice sídelní a průmyslové aglomerace a jednak funkční schéma aglomerace, tedy poznání základního souboru funkcí, jež konkrétní aglomerace plní. Stručně řečeno půjde o strukturu rozhodujících funkcí aglomerace.

Sídelní a průmyslovou aglomeraci, která je výchozí prostorovou jednotkou předmětné úvahy, nutno chápat jako území s mimořá-

ně silnou koncentrací socioekonomických aktivit, obyvatel a základních fondů všeho druhu, s intenzivními vnitřními vazbami, s vysokou mobilitou obyvatelstva a v mnoha směrech společným chováním. Trochu složitější bude definovat a v zásadních obrysech popsat funkční strukturu průmyslové aglomerace.

KONSTRUKCE FUNKČNÍ STRUKTURY SÍDELNÍ A PRŮMYSLOVÉ AGLOMERACE

Není zřejmě sporu o tom, že u tak složitěho fenoménu jako je sídelní aglomerace, lze jít pouze klasickou cestou základního definování předmětu, jeho demontáže nebo desagregace na jednotlivé součásti nebo prvky, poznání a pochopení těchto prvků a jejich konečná agregace a syntéza v novou myšlenkovou kvalitu v poznání předmětu. Jde tedy o cyklus poznávacího procesu od celku k detailu a zpět. Problém představuje požadavek desagregace, zejména jeho míra a hloubka. Předložená konstrukce schématu funkční struktury aglomerace má umožnit poměrně precizní poznání jednotlivých prvků bez ztráty zřetele na celek a naopak. Předložené řešení je pak nutno chápat spíše jako návod než závaznou normu, i když se opírá o řadu praktických zkušeností. Konstrukce představuje členění funkční struktury průmyslové aglomerace na šest dílčích funkčních struktur, přičemž v členění by bylo možno postupovat dále až na úroveň jednotlivých substruktur či prvků. Vlastní členění je následující:

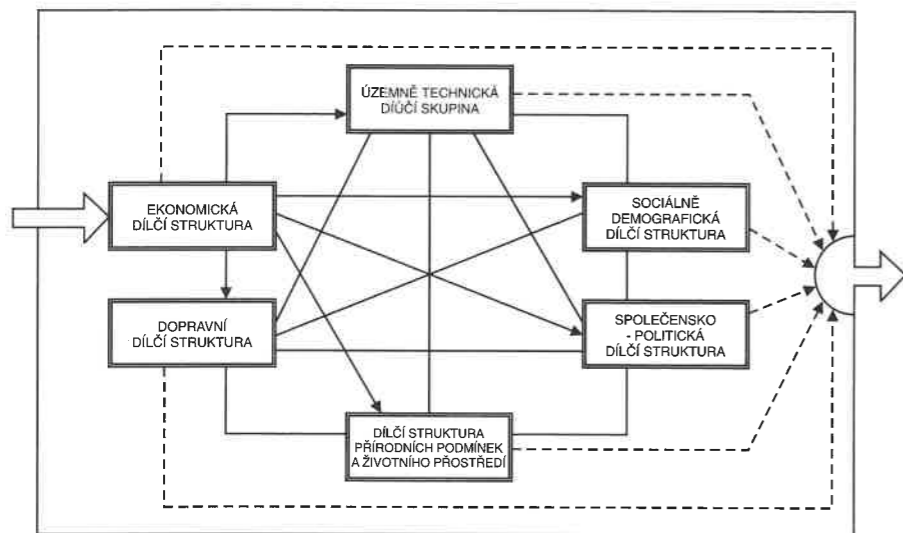
- územně technická struktura,
- ekonomická struktura,
- sociálně demografická struktura,
- dopravní struktura,
- struktura přírodních podmínek a životního prostředí,
- společensko-politická struktura.

O jednotlivých dílčích funkčních strukturách postačí pojednat v obrysech umožňujících základní orientaci. (viz obr.č.1)

1. Dílčí územně technická struktura

Zahrnuje v sobě všechny územní a technické systémy, takže se svým způsobem převážně zabývá hmotnými dimenzemi. Především zahrnuje sídelní strukturu, tedy sídla a jejich vzájemné vztahy a vazby unitů aglomerace. Dále zahrnuje urbanistickou strukturu jednotlivých sídel aglomerace, přičemž urbanistickou strukturu je nutno

Obr. č. 1 Schema průřezu rozvojové změny dílčí funkční ekonomické struktury do ostatních dílčích funkčních struktur průmyslové aglomerace

chápat při značném zjednodušení jako charakter, poměr a vztah jednotlivých funkčních zón sídla, zpravidla města (zóna bydlení, výroby, služeb a vše propojující zónu dopravy). Konečně zahrnuje celý složitý komplex technické infrastruktury, která představuje systém inženýrských sítí a zdrojů vody, kanalizace a jednotlivých médií, tedy způsob a rozsah jejich jímání, získávání a úpravy a způsob jejich distribuce (zásobování elektrickou energií, plynem, teplem a teplou užitkovou vodou, telekomunikačních zařízení, případně dalších produktovodů). Všechny mají svůj rozměr lokální i regionální.

2. Dílčí ekonomická struktura

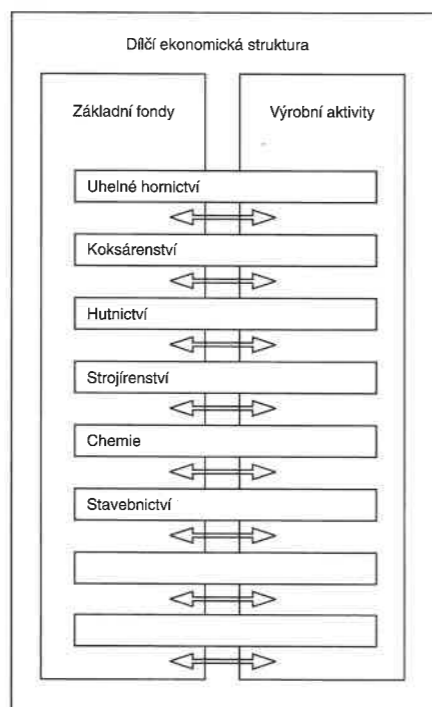
Zahrnuje celý soubor ekonomických aktivit, které v zásadě lze členit na 3 sektory a to primární - tedy zemědělský, sekundární sektor - tedy průmyslový a konečně sektor terciální - tedy služeb. Dílčí funkční struktura se zabývá vzájemným poměrem sektorů, rozsahem a kvalitativní úrovní jednotlivých druhů výrob a služeb, jejich efektivností, počtem a vzdělaností úrovní pracovníků, jež k sobě poutají, vzájemnými kooperačními vazbami a vzájemnou komplementaritou výrobních odvětví, jejich vývojovou a odbytovou perspektivou a dalšími podstatnými charakteristikami.

U sekundárního sektoru se soustřeďuje mimo jiné na otázku, zda ekonomická struktura není příliš jednostranná (monotematická), jaké hnací odvětví se v celém sektoru vyskytuje a jaká je situace v technickém rozvoji a inovacích.

V oblasti zemědělství se zaměřuje na druh a intenzitu zemědělské činnosti, např. na schopnost zásobovat vysoké koncentrace obyvatel potravinami.

U služeb půjde především o otázku kapacitní dostatečnosti, potřebné druhovosti a účelné rozmístění. Občanská infrastruktura zahrne všechny základní typy, školstvím a zdravotnictvím počínaje a sportem a administrativou konče. (viz obr.č.2)

Obr. č. 2 Dílčí ekonomická struktura a její funkční substrukтуры nižšího řádu

3. Dílčí sociálně demografická struktura

Sociálně demografická struktura v sobě zahrnuje v podstatě vše, co se týká obyvatel aglomerace, např. demografické ukazatele jako průměrný věk, věkovou skladbu, základní demografické ukazatele (porodnost, úmrtnost, rozvodovost, vývoj maskulinity, skladbu domácností), úroveň vzdělání i otázky sociálního statutu občanů. Zahrne i demografickou prognózu a konečně i sociální klima aglomerace a tudíž i stav vědomí občanů.

Hmotnou stránku dílčí struktury představuje v první řadě soubor bytového fondu, přičemž specifickou roli zde bude sehrávat rozsah bytového fondu, jeho druhovost, kvalitativní a kvantitativní standard, pokud jde o roli sehraje i rozmístění bytového fondu a to ve vztahu k výrobě, občanskému vybavení přírodnímu prostředí. Zcela základní význam bude mít vazba počtu bytových jednotek na počet obyvatel aglomerace, ale především na stav a očekávaný vývoj počtu cenozvňích domácností.

4. Dílčí dopravní struktura

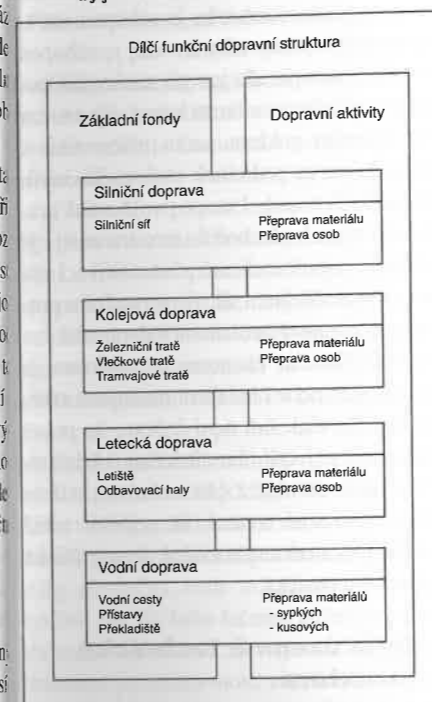
Dopravní struktura obsahuje všechny druhy dopravy, s nimiž se lze v kontextu sídelních a průmyslových aglomerací setkat. Půjde o přepravu osob, materiálu a zboží v rovině individuální, veřejné, hromadné i vnitrozávodové. Zahrne dopravu silniční, železniční, leteckou i vodní. Bude se zabývat jak dopravními systémy, tak jednotlivými dopravními skelety a to uvnitř aglomerace (vnitroregionální), ale i dopravou nadregionální (celostátní i mezinárodní). Bude zkoumána její kvalita, rozsah a účinnost i její vzájemná svázanost. Dopravní struktura bude tedy představovat celkové uchopení dopravní problematiky aglomerace.

Proč je doprava prezentována jako samostatná dílčí struktura, když se nabízí možnost ponechat ji vedle technické infrastruktury jako součást dílčí územně technické struktury?

Je třeba říci, že doprava hraje v každém systému a organismu důležitou roli. V případě sídelních aglomerací však hraje roli prvního řádu. Jen účinná doprava může propojit jednotlivé prvky aglomerace, jen doprava může zdůraznit a podtrhnout výhody aglomerace pro obyvatele a na druhé straně eliminovat nepříznivé důsledky přílišné koncentrace obyvatelstva, základních fondů a socioekonomických aktivit. Jen výkonná doprava může vyrovnat s faktem polycentrického

systému osídlení aglomerace. Řada požadavků na dopravu je do jisté míry těžko slučitelná, ale tím spíše jí musí být věnována pozornost, což je právě vyjádřeno požadavkem, aby doprava byla chápána jako samostatná dílčí struktura aglomerace. (viz obr.č.3)

Obr. č. 3 Dílčí dopravní struktura a její funkční substrukтуры nižšího řádu

5. Dílčí struktura přírodních podmínek a životního prostředí

Za součást přírodních podmínek nutno počítat geografickou polohu, tvar a konfiguraci terénu, vegetační pokryv, ale i rozsah a dosažitelnost vodních ploch a vodotečí. Součástí je i rozsah zemědělského půdního fondu a jeho kvalita (bonitní třídy). Rovněž výskyt nerostných surovin a podzemní zásoby pitné vody musí být reflektovány. Přírodní podmínky vždy silně stimulovaly vznik a rozvoj sídelních soustav, tím spíše ovlivňují a budou ovlivňovat rozvojové možnosti sídelních a průmyslových aglomerací.

V souvislosti s všeobecnou devastací průmyslových aglomerací nelze pominout problematiku životního prostředí a proto tato dílčí struktura bude zahrnovat i všechny stránky životního prostředí tj. ovzduší, vodu i povrch, tedy půdu. Bude se zabývat nejen jednotlivými účinky, ale především jejich kumulací.

6. Dílčí společensko-politická struktura

Velmi často se z komplexu tří základních ekonomických sektorů vyčleňuje z terciéru

samostatný sektor, tzv. kvarterní, který zahrnuje především vědu, špičkovou kulturu, vysoké finančníctví a administrativu a který je v tomto případě chápán jako samostatná dílčí funkční struktura. Zahrnuje oblast vědy, výzkumu a vysokého školství, všechna odvětví kultury, dramatickým a výtvarným uměním počínaje a výstavnictvím konče. Zahrnuje oblast finančníctví jako ekonomicko-sociálního iniciátoru a inspirátoru a oblast administrativy a správy (územně správní členění, stupeň rozvoje a výkonnost státní správy a samosprávy). Bude se zabývat i politickou strukturou tj. strukturou politických stran a hnutí, ale i takovými fenomény jako jsou otázky náboženské, etnické i obecně regionální. Dílčí struktura tedy představuje kompletní intelektuální infrastrukturu a kulturní vitalitu jednotlivé aglomerace. Z hlediska dlouhodobé perspektivy se snad jedná o dílčí strukturu nejdůležitější.

SPECIFICKÉ RYSY FUNKČNÍ STRUKTURY SÍDELNÍCH A PRŮMYSLOVÝCH AGLOMERACÍ

Popsané dílčí funkční struktury průmyslových aglomerací vykazují některé specifické rysy, které pro posuzování důsledků útlumu těžby černého uhlí, jakožto rozvojové změny, mají v mnoha směrech nepřehlédnutelný význam. Za nejdůležitější lze považovat následující:

1. Základním rysem dílčích struktur je vzájemná věcná provázanost. Jsou vzájemně propojeny celou řadou vazeb a vztahů a to jak v rovině základních fondů, tak i v rovině socioekonomických aktivit či intelektuální infrastruktury. Díky těmto hlubokým věcným vztahům a vazbám se každá změna v kterékoliv dílčí struktuře dříve či později promítne do ostatních dílčích struktur a tak podnítl jejich další rozvoj nebo stagnaci. Bude-li tedy připravována změna, např. útlum těžby černého uhlí, pak současně nutno dešifrovat a projektovat změny i v dalších dílčích strukturách. Nelze ovšem přehlédnout nutnost vystopovat důsledky změny i uvnitř vlastní dílčí struktury. V případě útlumu těžby černého uhlí nutno sledovat vliv na koksárenskou výrobu, metalurgickou, chemickou a další a to jak z hlediska kvantitativního, tak i kvalitativního.
2. Při vědomí této mnohovrstevné provázanosti jednotlivých dílčích funkčních struktur aglomerací, je si nutno ještě

všimnout zásadního rozdílu dílčích struktur a to časového parametru změn, jež jsou jednotlivým dílčím strukturám vlastní. Změny vykazují různé nároky na čas i období v němž proběhnou. Časové nároky jsou v jednotlivých případech velmi rozdílné a to řádově od jednoho či dvou let až po období mnohaletá v rozsahu 20 až 30 let.

Je-li struktuře společensko-politické za časté vlastní časový parametr v rozsahu jednoho či tří let (např. zásadní systémové změny v oblasti státní správy a samosprávy), tak časový parametr změn ekonomické a částečně i sociálně-demografické struktury bude představovat rozmezí cca 5 až 15 let (viz cca sedmileté amortizační cykly technologií v průmyslu nebo zdravotnictví). Konečně parametry změn u struktury územně technické a životního prostředí mimo jakoukoliv pochybnost se budou pohybovat řádově v rozmezí asi 25 i více let. I když toto konstatování se může zdát dosti banální, je jeho význam pro koncipování rozvojových změn sídelních a průmyslových aglomerací prvořadý.

Časová náročnost změn není však stejnorodá ani uvnitř jednotlivých dílčích funkčních struktur, i když rozdíly nejsou tak výrazné jako mezi jednotlivými dílčími strukturami samotnými. I zde jde však v první řadě o to, aby v případě koncipování změny byly tyto časové danosti brány vždy v úvahu a při konkrétní projekci průkazně do projektu zabudovány. Představa, že by ukončením těžby černého uhlí a uzavřením posledního těžebního zařízení na území města Ostravy, byl současně ukončen vliv útlumu na další rozvoj města je jednoznačně nepřesvědčivý.

3. Každá dílčí funkční struktura i substruktura nižšího řádu má zásadně dvě dimenze a to dimenzi vlastních socioekonomických aktivit a dimenzi základních fondů, v jejichž rámci dané aktivity probíhají a uskutečňují se. V zásadě vlastní aktivita je primární, zatímco základní fondy, tedy hmotný rámec je teprve sekundárně projektován a budován. Běžně jsou prezentovány dvě pozice. Buď je jasně definována socioekonomická aktivita (druh výroby apod.) a pro ni je formulován a zajišťován hmotný rámec (zpravidla případ novostavby), nebo naopak je k dispozici základní fond (budova, ha-

la, komunikace atd.) a pro něj je vyhledávána vhodná socioekonomická činnost a pak se zpravidla jedná o případ rekonstrukce. I když základní fond a činnost jsou dvěma stranami jedné mince, nevstupují do procesu rozvojových změn stejnou měrou, někdy nevstupují ani současně. Dokonce ani váha podílu jejich významu nebývá rovnocenná, často jde přímo o řadový posun jejich významu. Podíl významu základních fondů u hutní výroby je nesrovnatelný s podílem významu základních fondů u administrativních nebo výzkumných činností. V případě útlumu těžby černého uhlí půjde o změnu reprezentovanou ukončením ekonomické aktivity a to v daném prostoru velmi významné, zatímco základní fondy zůstávají svým způsobem nedotčeny. Z části sice mohou být využívány pro činnosti jiné, ale část dokonce nemá další reálné využití a dokonce musí být nákladně asanováno s vynaložením nemalých finančních nákladů.

4. Závěrem úvahy o prognózování, případně projektování rozvojových změn v aglomeracích, je nezbytné se zmínit o specifických konceptuálních požadavcích na tyto práce. Jde o požadavky, které lze charakterizovat tzv. "Systémem 3K", tedy požadavkem na komplexnost, konsistentnost a kontinuitnost přístupu ke koncepčním pracím, zabývajících se rozvojovými změnami v sídelních a průmyslových aglomeracích. Práce se musí zabývat prostorem, který představuje jeden organický celek vnitřně provozně provázaný, tedy vnitřně konsistentní (v případě útlumu těžby černého uhlí se bude zpravidla jednat o území celého těžebního revíru, případně i širšího území). Přístup musí být komplexní, tedy musí zahrnovat všechny dílčí funkční struktury (viz předchozí kapitola) aglomerace, musí se všemi pracovat se stejnou zodpovědností a nesmí žádnou z nich neorganicky a nekriticky favorizovat, nebo naopak nesmí žádnou zcela z úvahy vyloučit. A konečně práce na rozvojových změnách průmyslových aglomerací musí být kontinuální, neboť konstruované rozvojové změny, které nejsou ničím jiným než formováním představy o budoucnosti aglomerace, nejsou vlast-

ním a skutečným obrazem budoucnosti, ale pouze obrazem našich současných znalostí a vědomostí o budoucím stavu. Tak jak se tedy mění naše znalosti, neustále se mění konstrukce obrazu budoucnosti. Tento vývojový efekt znalostí nelze do rozvojových programů změn průmyslových aglomerací promítnout jinak než založením systému kontinuální práce.

Nebude zajisté od věci dosavadní obecnou úvahu dokreslit konkrétní situací ostravské aglomerace, byť pouze ve velmi rámcové podobě, ovšem se zachováním předchozího členění. Poněvadž však jde primárně o změnu v dílčí ekonomické struktuře, bude správně ilustraci zahájit popisem očekávaných i již probíhajících změn právě v ní. Vliv útlumu těžby černého uhlí na jednotlivé dílčí funkční struktury ostravské průmyslové aglomerace lze pak charakterizovat následovně:

1. Dílčí ekonomická struktura

Ekonomický pokles se týká základních odvětví, což v případě monotematického zaměření ekonomické struktury znamená ohrožení celého potenciálu aglomerace. V důsledku silných vnitřních kooperačních vazeb bude útlum těžby znamenat jistou řetězovou reakci, takže se nezbytně promítne i do dalších odvětví ekonomické struktury aglomerace.

Průmyslové aglomerace opírající se o těžbu černého uhlí a metalurgii mají zpravidla výrazně nedokrven terciární sektor, což je i situace aglomerace ostravské. V každém případě půjde o uvolnění značných ekonomických sil. Uvolněné základní fondy, které zpravidla nejsou amortizovány, nelze pro jiné ekonomické aktivity využít bez značných finančních nákladů a značnou část jich nelze využít vůbec. Naopak nové, svým způsobem náhradní ekonomické činnosti, budou vyžadovat základní fondy zcela nové, včetně nových nároků na výrobní plochy.

Útlum v případě ostravské aglomerace představuje značné omezení těžby a s tím spojené uvolňování pracovníků. Před rokem 1989 dosahoval počet pracovníků v průmyslu paliv přes sto tisíc zaměstnanců. Útlum omezí počet řádově více než na polovinu a zřejmě zhruba totéž lze očekávat v hutní výrobě. Vzhledem k tomu, co již bylo uvedeno o "podvívě" terciárního sektoru, což platí i o ostravské aglomeraci, lze očekávat přechod pracovníků do sektoru služeb. V tomto smyslu by bylo možné uvítat útlum těžby jako jev

svým způsobem pozitivní, neboť by bylo konečně umožněno vybudování plnohodnotného terciárního sektoru v aglomeraci.

Problém není však ani zdaleka tak jednoznačný. V minulosti života neschopný plánovací direktivní mechanismus neumožnil rozvoj terciéru a tím pokrytí poptávky po službách v neširším slova smyslu. Dnešní terciér v podmínkách trhu je schopen vstřebat uvolněné pracovníky a tudíž je schopen prudkého rozvoje, ale jen při zachování potřebné poptávky a velikosti kupní síly a to lze při výrazném poklesu počtu pracovníků v průmyslu jen za podmínek souhrnného nárůstu reálných mezd. Proces uvolňování pracovníků a jejich přechod do terciéru musí být provázen restrukturalizací a intenzifikací výroby včetně těžební a silným inovačním procesem, což zajisté není úloha jednoduchá.

Dílčí funkční ekonomická struktura je sice zdrojem nebo ohniskem rozvojové změny, zdaleka však tím není řečeno, že právě ona ponese největší tíhu důsledků. I když takovéto hodnocení je z části relativní, zdá se velmi oprávněné tvrzení, že největší zátěž ponese dílčí struktura sociálně demografická a územně technická.

2. Dílčí územně technická struktura

V důsledku útlumu těžby se v průmyslových těžebních aglomeracích uvolňují rozsáhlé průmyslové plochy, na nichž byla ukončena těžební činnost. Na uvolňovaných plochách se nachází rozsáhlý komplex základních stavebních fondů funkčně spojených s procesem těžby. Vedle toho však budou vznikat nároky na nové, zejména výrobní plochy, neboť uvolňované plochy jsou z celé řady důvodů dlouhodobě pro jiné funkce nevyužitelné.

Celkově lze říci, že klesá vnitřní provázanost a tudíž vzájemná soudržnost jednotlivých středisek osídlení aglomerace, což posílí snahy pro autonomnější vývoj a chování jednotlivých sídel. Tyto do jisté míry odstředivé tendence mohou vést v případě polycentrického systému osídlení k oslabení aglomeračních výhod a naopak k posílení negativních projevů polycentrického systému. Výrazně bude ovlivněna i celá technická infrastruktura. Jednak její charakter a dislokace nebude zcela odpovídat požadavkům budoucího vývoje a jednak pravděpodobně bude docházet k jejímu částečnému nevyužití a to buď dočasně, v horším případě déle trvajícím. Důsledkem bude zhoršení ekonomické efektivity využití technické infrastruktury.

3. Dílčí sociálně demografická struktura

Hmotnou stránku dílčí struktury představuje v první řadě soubor bytového fondu. Základním průmětem útlumu do sociálně demografické dílčí funkční struktury je uvolnění velkého počtu pracovních sil v poměrně krátkém časovém úseku, což současně znamená zhoršení ekonomické situace řady rodin, pro mnoho pracovníků ztrátu kvalifikace a ztrátu sociálního statutu. Pokud by nedošlo k včasnému a úspěšnému řešení situace, může to znamenat i narušení sociální stability.

Přesto, že v případě ostravské průmyslové aglomerace má útlum dosti radikální podobu, uvolňování pracovníků neprobíhá přece jen jednorázově, ale naopak se postupně rozkládá do delšího časového úseku. Přesto i zde uvolňování znamená pro řadu občanů změnu sociálního statutu. I u pracovníků, jež zůstávají v odvětví, představuje útlum těžby přesun do jiné části revíru, spojené se zvětšeným nárokem na dojíždění. Při odchodu to často vyvolá požadavek na rekvalifikaci. Zůstane-li část pracovní síly v důsledku útlumu těžby nevyužita, bude to způsobovat snížení využití, jak již bylo řečeno, technické, ale i občanské infrastruktury aglomerace a tím zmenšení její efektivity a za druhé to může znamenat odchod pracovníků z aglomerace. Nejen, že tím bude klesat kupní síla v aglomeraci, ale co je horší, bude odcházet neefektivnější část populace. A to ta část obyvatelstva, která je schopna nastalé problémy úspěšně řešit a jejíž odchod naopak problémy bude prohlubovat. Naštěstí dosavadní vývoj sleduje spíše optimistické scénáře.

4. Dílčí dopravní struktura

Pokles výroby a velké uvolnění pracovních sil, což útlum těžby zcela určitě představuje, znamená nedostatečné využití existujícího dopravního systému. Tak jako u ostatních druhů infrastruktury, i v dopravní velkým pokles těžby a výroby znamená také velký pokles její efektivity. Nepůjde však pouze o nedostatečné využití dopravního systému. Nová ekonomická situace bude formovat nové dopravní nároky a to nejen po stránce kvantitativní a kvalitativní, ale, a to snad především, po stránce zdrojů a cílů přeprav a tudíž intenzity využití jednotlivých dopravních tras. Bude docházet i ke změně zátěže jednotlivých druhů přepravy. Útlum se tak především dotkne železniční přepravy (viz rozsáhlý vlečkový systém důlních závodů v ostravské aglomeraci), naopak další ekonomický rozvoj bude přednost-

ně stimuluovat dopravu silniční. Útlum těžby černého uhlí bude způsobovat snížení objemu přepravy jak regionální, tak i nadregionální. Zásahne přepravu nákladovou i osobní. Bohužel lze očekávat, že to bude mít za následek oddálení formování integrovaného systému dopravy vůbec a veřejné hromadné dopravy obzvláště (včetně jednotného dopravního tarifu). V důsledku to povede ke snížení flexibility aglomerace, což bude znesnadňovat eliminaci problémů spojených s polycentrickým systémem aglomerace.

5. Dílčí struktura přírodních podmínek a životního prostředí

S útlumem samozřejmě nelze očekávat změnu přírodních podmínek, lze ale očekávat změnu váhy přírodních podmínek pro další rozvoj aglomerace. Hornická činnost, jakožto těžba surovin, je totálně svázána s jejich výskytem, tedy s existujícími přírodními podmínkami. Naopak sepětí nově vznikajících ekonomických odvětví bude zřejmě daleko volnější, což samozřejmě nelze kvalifikovat jako nevýhodu. Podstatný vliv však bude zaznamenán v oblasti životního prostředí.

Pokles a útlum často zastihuje aglomerace v době kulminující degradace životního prostředí. Nejde jenom o celkový stav životního prostředí, ale rovněž o někdy dosti podceňovanou skutečnost, totiž o fakt, že veškeré výrobní plochy uvolňované omezením a ukončením těžby a metalurgické výroby jsou vysokou měrou kontaminovány, což pro jejich budoucí využití má velmi neblahé důsledky. V to nutno počítat i neblahé dědictví rozsáhlých odvalů, skládek a odkalovacích nádrží, jakož i dalších zdevastovaných ploch.

V ostravské aglomeraci v globálním pohledu lze očekávat v důsledku útlumu těžby spíše pozitivní důsledky na strukturu a stav životního prostředí. I zde je však situace ve skutečnosti složitější. Téměř se zdá, že ostravská aglomerace je v tom ohledu klasickým příkladem. I zde útlum nastává v okamžiku, kdy defekty na životní prostředí v regionu kulminují. Důlní závody opouštějí ostravskou část revíru, i když neblahé důsledky na životní prostředí nejsou ani zdaleka odstraněny. Ostatně důlní poklesy budou doznávat ještě několik let. Celkově mimo pozitivní fakta jako ukončení růstu odvalů, procesu kontaminace těžebních areálů, funkce odkalovacích nádrží a činnost vlastních povrchových provozů dolů, zůstane zde nemálo otevřených problémů, jejichž řešení bude spojeno s řadou složitých economic-

kých, finančních, organizačních a institucionálních úloh. Požadavek na řešení je staví s mimořádnou naléhavostí před hospodářsko-politickou reprezentací regionu.

Jak již bylo řečeno, zvládnout útlum těžby znamená pro ostravskou aglomeraci restrukturalizaci a konverzi průmyslové základny a celkovou rekonstrukci aglomerace. V této souvislosti je pak nezbytné si uvědomit mimořádně zvýšený význam ekonomického rozměru životního prostředí. Zavádění nových výroby do aglomerace znamená mimo jiné přilákat do prostoru značný kapitál. Ovšem aglomerace se znehodnoceným životním prostředím si ztěžít může činit nárok na masivní příliv kapitálu už proto, že celkově budí nedůvěru. Zpravidla však těžko bude získávat nové odborníky, bez nichž se nová odvětví neobejdou a už vůbec nemůže získat některé druhy výroby, jejichž technologie zdegradované životní prostředí vůbec nesnese.

6. Dílčí společensko-politická struktura

Je známo, že onen základní - společensko-ekonomický - trojúhelník sídla, tj. správa = občan = podniky, by nejspíše měl být významově v rovnováze. V případě monotematické ekonomické struktury však velké podniky mocensky dominují (např. pozice podniku Škoda v Mladé Boleslavi) vůči občanům i vůči státní správě a samosprávě. V případě poklesu těžby a metalurgické výroby, rozhodujících komponentů výrobní základny, nutně dochází ke změně mocenské pozice. Z hlediska uvedeného společenskoeconomického trojúhelníku ve prospěch občanů, ale především ve prospěch samosprávných orgánů. Nejde o hodnocení tohoto jevu, jde pouze o to, že nebrat tuto skutečnost na vědomí by znamenalo nezanedbatelný omyl.

V celé aglomeraci, a v ostravské části revíru nejvýrazněji, bude zaznamenán pokles vlivu na straně těžebních organizací jako přímého důsledku útlumu těžby. Vzhledem k významu Ostravy jako regionální metropole se nejedná o věc zanedbatelnou. Skutečnost nezůstane bez vlivu ani na některé veřejné instituce a státní správu. Je možné se zmínit např. o Vysoké škole báňské - Technické univerzitě Ostrava, která musí v souvislosti s poklesem těžby projít procesem, který na jedné straně umožní zachování a upevnění vysokoškolského studia báňských věd v Ostravě a na druhé straně poskytne aglomeraci a širšímu ostravskému regionu možnost vzdělávání i v dalších

technicko-ekonomických disciplínách, jež jsou pro rozkvět aglomerace nezbytné.

Těžba v ostravské aglomeraci a tudíž i její útlum se týká nejen města Ostravy a okresu Karviná, ale i okresu Frýdek Místek a v posledním období i okresu Opava. Přesto dnes stojí tváří v tvář útlumovým problémům státní správa i samospráva ostravské sídelní a regionální aglomerace roztržité, nejednotná a z mnoha hledisek bez komplexních informací. Potvrzuje to nepřehledná a pro občana i odborníka mlhavá a často zcela nečitelná síť obecních, městských a obvodních úřadů, statutárních měst, okresních úřadů a magistrátů, jednotlivých ministerstev i detašovaných pracovišť centrálních orgánů. Stručně řečeno, vystupuje zde zcela markantně absence regionální státní správy a samosprávy - což v kontextu s útlumem se jeví jako zvlášť alarmující.

Je to jedna ze situací, kdy neexistence regionální samosprávy je pocítována jako závažný handicap daného prostoru, neboť všestranný a celospolečenský přístup k řešení rozvojových změn je nejvlastnější právě samosprávě.

Závěr

I když uvedený přehled vlivu útlumu těžby černého uhlí na funkční strukturu aglomerace je pouze rámcový, je možné se pokusit o jisté zobecnění.

Je-li vliv útlumu jako zásadní rozvojové změny tak významný a svými důsledky zcela všestranný, pak je nezbytné věnovat dešifrování a definování jeho důsledků na všechny dílčí funkční struktury postižené aglomerace mimořádnou pozornost a péči.

Na základě předchozího textu lze konstatovat, že každá zásadnější rozvojová změna v průmyslové aglomeraci musí být jasně a jednoznačně a to věcně i časově definována. Na tomto základě pak musí být analyzovány důsledky uvnitř dílčí funkční struktury, v níž změna probíhá a dále pak musí být dešifrovány a zevrubně analyzovány vlivy a účinky v ostatních dílčích funkčních strukturách. Účinky musí být celkově hodnoceny tak, aby bylo možno podpořit pozitivní trendy a naopak eliminovat účinky nepříznivé a tím docílit v maximální možné míře vstřebání prostorových změn prostorem bez drastických skoků, kampaní a extrémních situací. Je prospěšné analýzu a hodnocení i konstrukci opatření opřít o simulaci jevů, zejména tam, kde důsledky jsou formulovány rozporuplně. Takto intelektuálně a odborně náročné práce nelze zajistit bez profesionálního přístupu a bez zásadního a promyšlené-

ho institucionálního zajištění s nezbytnou autoritou.

Útlum těžby je tedy bezesporu mimořádně závažná změna s výrazným dopadem do všech sfér života aglomerace. Příprava proto vyžaduje profesionály různého odborného zaměření, kteří v časovém předstihu zpracují řešení k utlumení negativních dopadů, jež mohou iniciovat sociální napětí. Proto musejí být včas obsahově i kvantitativně formulovány rozvojové záměry a projekty.

I když přístup je demonstrován na příkladu průmyslové aglomerace, lze jej přiměřeně aplikovat i pro jiné prostory v případě jejich zásadních rozvojových změn.

Doc. Ing. Vítězslav Kuta, CSc.

VŠB - TU Ostrava, Fakulta stavební
Katedra městského stavitelství

Přehled literatury

1. *Usnesení vlády České republiky ze dne 19. prosince 1992 č. 691 k programu restrukturalizace uhelného průmyslu.*
2. *Stanovisko ke změnám využití území Odoru výstavby Magistrátu města Ostravy ze dne 4. 3. 1994.*
3. *Kolektiv pracovníků Dolu Odra pod vedením Ing. C. Beránka: Využití lokalit Dolu Odra po ukončení technické likvidace - koncepční materiál, OKD, a.s., Důl Odra, o.z., Ostrava, 9. 6. 1994.*
4. *Kuta V.: Začlenění povrchu útlumových dolů do infrastruktury a života příslušných regionů. Sb. IV. mez. konfer. "Aktuální problémy hornictví 1994", VŠB-TU Ostrava, červen 1995.*
5. *Cigánek J.: Technická studie likvidace jam. VŠB-TU Ostrava, 1993.*
6. *Kuta V.: Územně technické souvislosti struktury osídlení a hornické stavební činnosti v ostravské aglomeraci. Habilitační práce. VŠB-TU Ostrava, 1994.*
7. *Kuta V.: Jak dál v rozvoji ostravské aglomerace?, Územní rozvoj č.4/1996.*
8. *Kuta V.: Transformace průmyslových ploch města Ostravy jako důsledek těžby černého uhlí a konverze hutního průmyslu, Územní rozvoj č.1/1997.*
9. *Územní plán velkého územního celku ostravské sídelní regionální aglomerace. Terplan, Praha 1993.*

Poznámky k článku

Vítězslava Kutý

Souvislosti zásadních změn funkční struktury sídelních a průmyslových aglomerací:

Autor vychází z historické skutečnosti, kdy Ostravsko bylo ve své historii čtyřikrát dotčeno skokovým vývojem. Třikrát to byl

růst progresivní - plusový, ten čtvrtý skok v současné době probíhá a je regresivní - minusový. Zatím co ty první dva skoky, to je po nálezů uhlí a založení hutí v polovině minulého století, a poté po vzniku Československé republiky po roce 1918, byly naprosto neřízené, spontánní, ovládané pouze zájmy prudce narůstajícího průmyslu, ten třetí v období "ocelové koncepce" socialistického plánovaného hospodářství byl již doprovázen direktivními nástroji. Mezi ně například patřil i první rajónový plán Ostravsko-karvinské aglomerace z počátku padesátých let, který řešil složité dopady rozvoje těžkého průmyslu na Ostravsku, doprovázeného prudkým demografickým vývojem, na občanskou i technickou infrastrukturu. Díky němu se podařilo soustředit bytovou výstavbu do několika vybraných center - což se např. nepodařilo v sousedním uhelném revíru v Polsku, podařilo se bez územních kolizí vybudovat základní technickou infrastrukturu včetně zajištění zdrojů vody i energií, základního komunikačního skeletu a základní občanské vybavenosti. Nepodařilo se však již uskutečnit nic navíc oproti těm základním potřebám stanoveným výrobními cíli. Už nebyly kapacity ani finance na zařízení služeb, vyšší občanské vybavenosti, likvidaci odpadů i odpadních vod, ochranu životního prostředí a jiné. Poslední skokový vývoj - tentokrát opačným směrem, byl vyvolán po r. 1990 racionální konfrontací dosavadních záměrů s realitou současného světa. Útlum těžby uhlí - na Ostravsku dokonce její postupné zastavení - spolu s restrukturalizací hutní výroby, znamená prudký dopad na další vývoj Ostravska. Nedá se bohužel říci, že tato změna je doprovázena nějakým komplexním strategickým dokumentem. Navíc zrušením krajských orgánů veřejné správy vymizel i regionální orgán s komplexní působností. Absence tohoto orgánu je suplována dobrovolnými odbornými sdruženími bez výkonných pravomocí, s omezenými zájmy. Úkoly, jež jsou v pravomoci centrálních orgánů, se v regionu neprojevují s potřebnou razancí.

Autor proto zaslíbeně poukazuje na potřebu vzniku mechanismu, který by domýšlel operativní opravy narušených vazeb, ať už by to byly mechanismy charakteru odborného nebo správního. Bylo by zapotřebí na této myšlence dále pracovat a hledat na tyto otázky i konkrétní odpovědi.

Ing. Marie Rozhonová

Regionální pracoviště MMR Ostrava